

Владан Јовановић*Институт за новију историју Србије, Београд*
gsvlucky@yahoo.com

Демографске одлике Вардарске бановине и проблеми самоидентификације*

Апстракт: У тексту је анализирана демографска структура југа Краљевине Југославије коју су одликовали политичка нестабилност, феудално наслеђе у економији и култури живљења, као и стање перманентних етничких и верских антагонизама насталих услед субјективних грешака југословенске државе и објективних проблема које је она наследила (албански иредентизам, оружане активности ВМРО уз асистенцију Бугарске, Албаније и Италије, пасиван отпор и страх најширих слојева становништва итд). Поред демографске реконструкције простора обрађени су проблеми националног, верског и културног самоодређења становништва у условима хронично нарушене безбедности и цивилизацијске запуштености подручја. Рад је заснован на необјављеним архивским изворима, статистичким прегледима и релевантној литератури.

Кључне речи: Краљевина Југославија, Вардарска бановина, Македонци, Албанци, Турци, Срби, национални и верски идентитет

Као што је историјска наука значајно еволуирала у последње две деценије 20. века мењајући методолошке навике, тематске приоритете и ревидирајући стечена знања, тако су и базични појмови културне антропологије, попут племена, културе и традиције, постали предмет озбиљног преиспитивања (Прелић 2005, 199). Од уопштеног филозофског поимања идентитета као свести о континуитету сопственог постојања, водећи етнологи и антрополози су идентификовали различите функције и димензије националног идентитета (територијалну, правно-политичку, економску, етничку и културну), при чему је етничка група означена као својеврстан културни колективитет у коме се потенцира улога митова и историјског сећања (Smit 1998, 30-43). И међу присталицама "динамичког" поимања етничкитета, у коме се на етнички идентитет не гледа као на непроменљиву и аисторичну категорију, преовлађује утисак о доминантној "оријентацији ка про-

* Текст је резултат рада на пројекту "Традиција и трансформација: историјско наслеђе и национални идентитет у Србији у 20. веку" (бр. 47019), који у целости финансира Министарство просвете и науке Републике Србије

шлости" и изводи закључак да се етничке групе образују и одржавају управо помоћу "напајања на наталоженој историји" (Putinja 1997, 186, 220-223).

У такав теоријски оквир јако је тешко ситуирати ставове тзв. етнотрадиционалиста, а још мање оних чији су радови били подложни политичкој инструментализацији и "етномегаломанији" (Миленковић 2008, 42-43). Чињеница је да су многе анализе и идеје Јована Цвијића биле усклађиване са спољнополитичким потребама српске и југословенске државе, па је тако он уочи и током мировне конференције у Паризу 1919. помоћу својих етногеографских мапа олако "убедио" представнике великих сила да су Македонци заправо "Јужни Срби" (White 2000, 236). С друге стране, карактер географског простора који је у овом тексту обрађен, упутио нас је на интерпретацију његових есенцијалних закључака и опсервација везаних за "Јужну Србију", који су истовремено послужили као историјски извор и илустрација његовог политички ангажованог, научног деловања.

Значај етничке димензије македонског националног питања, које се генерисало под турском управом, подстицао је расправе бројних европских етнолога, антрополога, филолога и картографа још од средине 19. века. С обзиром да су, у етнографском погледу, готово сви балкански народи "имали реп у Македонији", то је и интересовање за ову тему на Балкану било од готово судбинске важности, нарочито уочи и након распада турске империје (Јовановић 2002, 22-24). Синтагма која описује македонско становништво као "аморфну масу" постала је део тадашњег политичког дискурса али и речника (квази)научне литературе. Међутим, да ли је управо политичком насртљивошћу балканских суседа национално самоодређење Македонаца спутано или је, напротив, таква "дефанзивна" позиција погодовала убрзаном сазревању националне свести? На исти начин се можемо запитати – у којој мери су балканске црквене организације и делатност контроверзне ВМРО иницирале, а колико компликовали националну консолидацију македонског становништва? Другим речима, да ли притисак који долази од ма које (пара)државне структуре олакшава или отежава пут ка етничкој еманципацији? Убеђење генерала Милана Недића да "сила меси и ствара нације", те да је за србизацију и "превапитање" Македонаца довољно 25 година, било је у супротности са ставовима искрених Југословена, попут Светозара Прибићевића, који је сматрао да Македонцима, измученим разним пропагандама и ратовима, "треба дати предаха" како би се стабилизовали и постали равноправни чинилац у југословенској заједници (Јовановић 2011, 256-257).

*

Територија која је ушла у југословенску државу након распада турског царства имала је, дакле, комплексну демографску структуру и заједнички

феудални усуд. Њена етничка композиција била је потпуна непознаница још и за Вука Караџића (Sotirović, 46). Отежана интеграција тзв. Старе Србије и Македоније натерала је власти да непрекидно експериментишу са новим територијално-административним моделима.¹ Британци су крајем двадесетих година уочили да је за просечног сељака на Косову Македонија била страна земља према којој није осећао неку наклоност, те да су му Цариград и Тирана били значајнији центри од Београда или Софије (Петрановић 1998, 161). Поделом Краљевине Југославије на бановине 1929. напуштен је тврди став о неопходном административном јединству Македоније и Старе Србије и истовремено начињен покушај да се одговорност за стање у најкритичнијим крајевима (нпр. Косову и Метохији) пренесе на више бановинских управа. Вардарска бановина се састојала из 44 среза и у њен састав су, поред Македоније и источних рубова Косова, ушли још Лесковац и Врање с околином. Непрекидне спекулације с почетка тридесетих година о додатном преуређењу Вардарске бановине, или планови о формирању тзв. Српске земље са седиштем у Скопљу након српско-хрватског споразума, могле су само још више збунити државне чиновнике а камоли просечног становника (Јовановић 2011, 51-52).

Утисци о људима различитог етничког, верског и културног порекла који су живели у Вардарској бановини најчешће су сажимани у језгровите формуле на ивици стереотипа – као да је сам простор који су сви заједно насељавали опредељивао и обликовао њихов колективни карактер. "Југ је, као и његов становник, сам по себи ћутљив", приметио је један школски надзорник (Младеновић 1940, 5). Парафразирајући Гибона, а мислећи на разочаране косовске колонисте, Адам Прибићевић је закључио да "од очајања лењи народ" не може бити солидна основа државе (А. Прибићевић 1996, 123). Таква констатација имала је форму апела држави да поведе више рачуна о становништву југа, јер је то дугорочно било и у њеном интересу. С друге стране, аутори попут Василија Првуловића су критиковали лоше особине "Јужносрбијанаца" наводећи како је просечан јужњак по својој природи био прљав, лењ, празноверан и претерано одан посту.² Овакви погледи су, пак, могли ићи у корист државе као илустрација затеченог и урођеног баласта са којим је она све време морала да се носи. Вековна учмалост простора не промиче ни Крлежиним експресијама и карактеристичним излетима кроз епохе, записаним након његовог боравка у Скопљу 1937. године. Инспириран сценом изможденог старца

¹ Југословенска покрајина *Јужна Србија* (1918-1929) састојала се од области које су после Балканских ратова и слома турске управе припојене краљевинама Србији и Црној Гори (Македонија, Косово, Метохија, Санцак и источни делови Црне Горе). Више о томе у Јовановић 2002, 7-10.

² *Вардар*, бр. 141, Скопље, 11. 11. 1933, 3-4.

са пастирским штапом, ослоњеног на рекламу *Стандард Оила* која га је подсетила на "симбол Аркадије са сопоћанске фреске", Крлежа оживљава натуралистичке слике "арнаутских ножева", трулих доксата и трагикомичне новоградње: стари пастир је вероватно 1912. служио као Зекир-пашин војник и ни сам не зна колико има година – нагађао је Крлежа видно узнемирен овом "митском" сценом (Војадџиски 2005, 120).

Византијска цивилизација се, упркос недостатку материјалних трагова, "преиначила" у балканску са примесама блискоисточних, па чак и медитеранских утицаја (Секулић 1923, 61-62). У Цвијићевој интерпретацији, византијско наслеђе је било нарочито уочљиво код средњих и нижих класа становништва у западној Македонији, док се током "метанастазичких" кретања доста српског становништва померило са југа на север, остављајући простор за десељавање Албанаца и јачање бугарског утицаја. Од способности прилагођавања разних досељеничких група зависила је етничка мапа простора, премда је вардарско-моравску струју одликовала ванредна моћ адаптације, како тврди Цвијић. Њихова померања су била узрокована историјским, психолошким, економским и климатским разлозима (Цвијић 1966, 144-158).

Гледајући шире хронолошке оквири може се закључити како је у питању био простор у коме је пљачка била уобичајени вид преживљавања, а одметање од власти традиција (Димић 1999, 40). Ту чудну симбиозу "пљачкаша, бунтовника и јунака" изнедрила је атавистичка етика брђана и горштака, настала као израз сточарске привреде и начина живота (М. Јовановић 1933, 30-31). Цвијић је био уверен да је у "осиљеном и узрујаном арбанашком друштву", које су турске власти у пограничним областима систематски исламизовале и напајале мржњом против странаца, било мало услова за суживот, те да је међу досељеним Албанцима непрекидно тињало снажно осећање страха да не буду прогнани са земље коју су махом на силу заузели (Цвијић 1988, 106-107). С друге стране, Атанасије Урошевић тврди да су односи између косовских староседелаца и колониста, након посредовања државних власти, били добри и почетком тридесетих година, те да су резултирала позитивним утицајима у земљорадњи и материјалној култури (Урошевић 2001, 81).

За сагледавање демографских особина простора након 1912. као занимљив извор могу послужити и утисци српских цивилних власти. Њихови извештаји сугеришу да су у верском погледу Турци били најтолерантнији, док су Арнаути и Срби "душмански" мрзели сваку другу веру осим своје.³ Албанска племенска организација губила је стара обележја, али је задржала забрану ендогамије пошто су се сви људи у оквиру једног фиса сматра-

³ Српски извори за историјата на македонскиот народ 1912–1914, Скопје 1979, 91.

ли сродницима. Код Албанаца су биле честе кућне задруге, разводи су били ретки чак и када не би било порода, а брачни пар је имао у просеку седморо деце. Сеоско насеље с албанском већином је и у социјалном смислу представљало чврсту заједницу с развијеном хијерархијом и осећањем међусобне солидарности (Трифуноски 1988, 126-146). Српски окружни начелници су сматрали да је друштвени живот хришћана почео да се мења и развија захваљујући ослобођењу и слободнијем кретању. Становништво је било побожно, морално и доброг здравља, премда су многи били "веома прости и застрашени". Појединачни случајеви браколомства нису кварили слику доброг породичног морала, премда је у Овчем пољу примећен обичај склапања бракова између дечака у пубертету и старијих жена (Јовановић 2007, 545-546). На Скопској Црној гори је била развијена територијална ендогамија, а манастирски сабори око хришћанских села нису имали само верски већ и шири друштвени значај: на њима су се виђали родбина и пријатељи, склапани су послови, али и бракови (Трифуноски 1994, 59-60).

Изоловане етничке групе и села су задржали своју ношњу, чувајући тако своју индивидуалност и припадност одређеној верској и локалној заједници. Треба, такође, имати у виду да је форсирање традиционалне одеће било у служби изграђивања националне свести и интеграције на националном нивоу (Прошић-Дворнић 1988, 184). Ношња је истицала строгу обласну и групну ендогамију која је постојала у међуратном периоду. Она је посредно указивала на друштвени статус појединца, животну доб, верску припадност и представљала систем знакова који су на симболичкој равни откривали живот у одређеној заједници. Регионалне и етничке одлике народне ношње задржале су се до Другог светског рата када је, под новим друштвеним околностима и у условима индустријализације, започела нека врста њене унификације (Здравев 1996, 218).⁴

Еволуција брака на Балкану није ишла тако брзо, баш као ни у оновременој Француској, где је брак сматран својеврсним тимским радом у коме је физички изглед брачног партнера био на последњем месту по важности (Аријес и Диби 2004, 246). Простор Вардарске бановине је, судећи по сачуваним фотографијама сеоских брачних парова, пре одговарао типу "неухрањених друштава" у којима је царевала задивљеност дебљином жене. Према упоредним статистикама из 1931, број разведених бракова се у југословенској краљевини непрекидно смањивао, док су подаци Врховног суда Српске православне цркве показали да су најчвршћи бракови били у Јужној Србији и Црној Гори, а најслабији у Београду. Мушкарци су се најчешће венчавали између своје 21. и 25. године, а жене од 18. до 20. године живота. Обичај куповине жена био је распрострањен и почетком тридесе-

⁴ Уколико би прекршио социјалну норму обласне ендогамије, појединац би морао да прихвати ношњу краја у који се населио.

тих година, због чега су "сиромаси остали вечити момци", како је иронично приметио новинар *Вардара*. Највише мушкараца који су ступали у брак било је из редова земљорадника, док је најмање било чиновника. Иначе, крајем 1929. у Вардарској бановини је преко 56% мушкараца било неожењено, а 47% жена неудато, што је отприлике одговарало југословенском просеку. Оно по чему се овај крај разликовао од осталих делова Југославије био је релативно низак проценат разведених лица (Јовановић 2011, 40-41). Када се радило о муслиманском становништву, подаци врховног муфтије у Скопљу с краја 1929. говоре да је у "јужним крајевима" нешто преко 12% бракова било разведено, с тим да је највише развода било у Новом Пазару (где је сваки трећи брак окончан разводом), Кавадару, Прибоју и Пријепољу.⁵ Католичка заједница је била прилично мала у Вардарској бановини, али је скопска католичка жупа водила о њој уредну евиденцију.⁶

Природни прираштај је показивао да се у периоду између 1921. и 1931. становништво Вардарске бановине увећало за петину, те да су на једно домаћинство 1921. долазила четири, а деценију касније готово шест становника! За разлику од Дунавске бановине, где је преовлађивала мала породица, на простору Вардарске, Дринске и Зетске скоро трећина домаћинстава бројала је преко седам чланова. Службена статистика је 1929. на простору Вардарске бановине регистровала четворо деце по склопљеном браку. Свеједно, наталитет од 40 промила и природни прираштај од 22 промила у овој бановини били су највиши у земљи. Током тридесетих година бановинска штампа била је пуна текстова о легализацији побачаја као "валу западњачке настраности", а све више државних чиновника тражило је себи жену путем огласа. Иако су из врха власти стизала упутства чиновницима да посећују славе, крштења и сахране, те да је пожељно радити на стварању родбинских и кумовских веза између чиновника и месног становништва, то никако није важило за припаднике жандармерије и војске. Жандарми су се могли женити тек после навршених осам година службе, а др Лаза Марковић им је поручивао путем фељтона да претходно упознају мајку и родбину своје будуће невесте како би увидели "њене добре и зле особине тела, живаца и разума". У контактима припадника војске са месним становништвом све чешће је у први план долазио судар конзервативних и надолазећих, либералнијих поимања мушко-женских односа (Јовановић 2011, 41-42).

На основу пописа из 1931. Вардарска бановина је бројала милион и по становника, при чему их је највише било у срезovima Скопље, Гњилане и

⁵ Архив Југославије, 63-XIV-136.

⁶ *Вардар*, бр. 55, 5. 2. 1933, 4. Током 1932. тамо је обављено 59 венчања (од тога 15 мешовитих), те заведено 149 рођења, 64 смрти, док је у скопској жупној цркви подељено 18.000 причести.

Доњи Полог, док су срезови попут Дојрана, Галичника и Качаника имали десетоструко мање становника од скопског среза.⁷ Вардарска бановина је након стварања Бановине Хрватске била на другом месту по површини, док је према броју становника била на трећем месту, одмах иза Хрватске и Дунавске бановине (Младеновић 1940, 3-4). Средином тридесетих година демографске процене су имале у виду 1,6 милиона житеља бановине чија се густина насељености у 1931. години попела са 35,6 на и даље скромних 42,6 становника по квадратном километру; православно становништво је чинило 61,6%, муслиманско 36,8%, римокатоличко 1%, а јеврејско 0,4% од укупне популације. Трећина укупног становништва живела је у градовима и варошицама што је тумачено као последица "рђаве јавне безбедности и окрутног феудалног система" из доба турске власти.⁸

Резултати једне анкете с почетка тридесетих година показали су да на простору Вардарске бановине 95% сељака није крчило куће, 40% је спавало са стоком у истој просторији, а 80% није знало за сапун, иако је Скопље било познато по производњи овог артикла (Јовановић 2002, 378). Стање се није много променило ни после Другог светског рата, када је двоје америчких етнолога посетило сеоска насеља на обронцима Скопске Црне горе. Преовлађивале су дрвене куће с климавим стубовима и неосветљеним собама, лаворима и импровизованим славинама уместо лавабоа итд. У одевању је преовладавала комбинација вунене и поцепане градске одеће. Главно транспортно средство и даље је била мазга, а земља је обрађивана мотикама кућне израде (Halpern 2004, 131-149).

Поред државног пописа из 1931. на простору тзв. Старе Србије (састављене из делова Вардарске, Зетске и Моравске бановине) крајем 1939. је обављен још један попис становништва, у режији среских начелстава. Према резултатима овог регионалног пописа само на Косову и Метохији је живело 65% људи несловенског порекла. Посебно су пописивани међуратни колонисти који су добили земљу од аграрних власти и њих је било 52.294 (9,2%), док је у поређењу с пописом из 1931. укупно становништво Косова и Метохије увећано за око 17%. Према истраживањима Горана Николића, рађених на основу података поменутог регионалног пописа о природном и механичком прираштају, на Косову и Метохији је 1939. било 54,4% Албанаца, 29,8% Срба итд. За разлику од претходног пописа број Срба, Црногораца, Хрвата и Рома се увећао, док је број Албанаца и Турака смањен, што због "већег чистог природног прираштаја хришћанског у односу на мухамедански живаљ", што због механичког кретања, тј. исељавања муслимана и досељавања хришћана (Николић 2006).

⁷ Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године, књ. 1, Београд 1937, 10-12.

⁸ Вођ кроз Вардарску бановину, Скопље 1931, 2-3.

Оно што је такође била демографска одлика ових крајева била је велика смртност становништва која се, с друге стране, потирала изразито високом стопом наталитета. Током 1930. на простору Вардарске бановине је чак у 74% смртних случајева за преминуле наведено да су умрли од непознате болести, мада су у тај број улазила и мртворођенчад. Тек после тога на морталитет су, статистички гледано, утицали туберкулоза и шарлах, док је највећа смртност бележена код деце до пет година и беба до шест месеци старости. Четири године касније, умирање је статистички било најчешће у првој години живота, док је током 1938/39. смртност одојчади у Вардарској бановини износила 157 на хиљаду живорођених беба. Занимљиво је да су код две трећине умрлих беба родитељи били православни хришћани, док је трећина била муслиманског порекла. У периоду између 1936. и 1939. године прираштај је износио 111.826 становника, на сто бракова било је 432 деце, док је на хиљаду законите рађано 13 ванбрачне деце.⁹ Према статистици банског одељења за социјалну политику и народно здравље у Вардарској бановини је током 1933. дневно долазило на свет 180 беба, тј. на сваких осам минута рађао се по један нови живот. Смањен је број ванбрачне деце и преполовљен број мртворођенчади, а према истом извору, број становника се у првом полугодишту увећао за 16.000 упркос живој демографској ситуацији. Међутим, та динамичност демографских збивања није се односила на све нације и етницитете. Број Јевреја је између два светска рата био прилично стабилан при чему је око половине јеврејске популације (3.000) живела у Скопљу. Од некадашњих 12.000 Черкеза на Косову остали су само топонимски трагови па их је 1933. тамо живело свега око стотина особа (Јовановић 2011, 44-45).

*

Најзначајнији културни елементи који детерминишу једну етничку групу су језик, као фундаментални елемент групног идентитета, потом веровања, вредносни систем, симболи, начин живота и обичаји, док се међу основне диференцирајуће елементе могу убројати културна обележја, религија, нација и геополитички простор (Соколовска, 73-74). За разлику од нације, код које обично доминирају религијски мит о "светој земљи", тежња за "апсолутним приоритетом" и национализовањем свих подручја живота, етничка група више зависи од свести о разликама у односу на друге (Велер 2002, 46-49). На важност језика за национални идентитет указује то да су очување или изградња језика готово увек били примарни циљ национализма, а национални покрети често виђени као је-

⁹ Законитом ("брачном") децом сматрана су она која су била рођена 180 дана после венчања родитеља или 300 дана после престанка њиховог брака.

зички покрети (о лингвистичком национализму: Sotirović 2006). Ипак, Цвијић је сматрао да се при решавању македонског етнографског питања поклањало превише пажње лингвистичким разликама. И поред важности овог културног момента, он је у први план стављао македонску припадност византијско-цинцарском културном појасу (Цвијић 1965, 89-90). Трагајући за коренима македонске националне свести он је мерио интензитет срењовековних српских и бугарских утицаја у Македонији и лоцирао њихову заступљеност у локалним народним предањима, обичајима, ономастици и обичајном праву. Према његовом мишљењу, укрштање српске, грчке и бугарске пропаганде још више је разводнило ионако "аморфну словенску масу" (Цвијић 1966, 463-465). Извештавајући српску владу уочи избијања Првог светског рата о стању на терену, окружни начелник Милорад Вујчић каже да приликом пописа становника није прављена дистинкција између бугарског и српског становништва "јер они који су се пређе издавали за Бугаре сада се сами називају Србима" (Miljković 2001, 186). Сличан утисак су стекли и у команди Битољске дивизијске области фебруара 1919. Појам "народности" био је још увек нејасан, а његова употреба крајње произвољна ("изједначује се са партијом и мења према приликама"), због чега се дешавало да се рођена браћа различито изјашњавају по питању националности (Тасић 2008, 24).

Страни аутори увиђају парадоксални контраефекат који је имала неспретна југословенска политика на самоодређење Македонаца, нарочито након убиства краља Александра. Агресивна национална пропаганда је више отуђила и одбијала него што је послужила асимилацији. Иако македонско становништво још увек није било кадро да се прецизно идентификује, оно је јасно знало шта није: "нису Срби!" (Perry 1997, 229). Слична ситуација била је и у време бугарске окупације 1941. године: "У међуратном периоду Македонцима је речено да су они Срби из Јужне Србије; сада су сазнали да су Бугари из Македоније" (Tomasevich 2001, 163). Међутим, иако се у Скопљу евидентно славио долазак Бугара, расположење се брзо променило након бруталних потеза бугарских окупатора (Roudometof 2002, 102-103). Третирајући Македонце као своје "заостале рођаке" Бугари су их нехотице убедили да, поред тога што нису Срби, они нису били ни Бугари (Perry 1997, 229). Један од незграпних покушаја брзе бугаризације становништва било је отварање осамсто бугарских школа, довођење учитеља и егзархијских свештеника, што је на крају изазвало револт и јачање партизанског покрета (Phillips 2004, 31-32).

Простор савремене Македоније отприлике одговара подручју древне Македоније и од седмог века земља је била претежно словенска. Српске аспирације према њој почивају на последицама српских културних утицаја из 13-14. века, те потоњег деловања српске црквене организације. Међутим, национално буђење у Македонији 19. века било је недвосми-

слено дело бугарске акције иако је покрет поставио питање македонске аутономије. Иво Банац каже да је Македонија имала властиту епску сету и да су њени сељаци били познати по кратком осећају ведрине који је пркосио тегобним приликама у којима су живели. Њихова способност "стрпљиве патње", помешана са пригушеном осећајношћу и "обузданим жаром" препознатљива је и у поезији Коче Рацина (Ванас 1988, 288). Особине "потштене класе" су се, према Цвијићевим речима, развиле на темељу рајетинске свести из турског доба, што је резултирало понизношћу у карактеру, опонашањем господара (мимикрија), али и реализмом и пословним даром тамошњег света. Изједначавање словенског становништва с албанским и турским, претапање Цинцара у Словене и грцизирање Словена довели су до живих етничких стапања у којима су трагови македонске националне свести сведени на Цвијићеву синтагму о аморфној словенској маси и балканској души. Он је сматрао да је "централни тип" непотпуно учествовао у развоју због чега македонско становништво није имало свој књижевни језик ни властиту књижевност. Развијајући даље своју теорију о психичким типовима, он је архаичност централног типа, поред језика и менталитета, објашњавао "неодређеним, али неоспорно словенским осећањем" (Цвијић 1966, 439-454).

Светозар Прибићевић је историјско и етничко гледиште македонског питања сматрао ирелевантним закључујући како је субјективна свест, а не објективни елемент, оно што пресудно одлучује о националности свих, па и македонских Словена. Цвијић му је наводно рекао како се Македонци никада неће приклонити оној страни на којој је сила: "Драги мој, то нису ни Срби, ни Бугари, барем не данас, мали људи из народа, сељаци, знају само да су Македонци." На Прибићевићево питање какав би онда режим одговарао Македонцима, Цвијић је одговорио: "То нема важности, битно је да има слободе. Македонци морају схватити да је након њихова ослобођења од турског јарма слобода замијенила ропство; али они то још не виде" (S. Pribičević 1990, 24, 128). Крсте Мисирков, делатник и творац концепције о посебности националног бића Македонаца ипак је држао до тога да је из језичких разлога македонско питање било део ширег, бугарског комплекса. Такав поглед биће прилично популаран и током интелектуалних гигања у Повардарју средином тридесетих година 20. века: "Они су били Бугари у борбама против српског и грчког хегемонизма, али у оквиру бугарског свијета све су више постајали искључиви Македонци" (Ванас 1988, 306). Ипак, након Цвијићеве крилатице о "аморфној маси" македонских Словена ни југословенски министри се нису либили да у парламенту говоре о македонском становништву као "колебљивој маси" погодној за манипулисање, упоређујући га са тестом од кога се може умесити шта год се пожели (Jovanović 2002, 46). Тиме је на експлицитан начин стављано до знања да је процес недовршен, те да

није касно привести га крају. Процес колонизације имао је у основи националну нивелацију и био је срачунат на "разређивање" муслиманског, преваходно албанског елемента. Историчар Александар Апостолов тврди да су упоредо с тим процесом и Македонци исељавани у друге крајеве Југославије и иностранство, те да их је само током 1938. око 26.000 напустило простор Вардарске бановине (Апостолов 1972, 46-54).¹⁰

Албанци нису имали проблем са својим националним идентитетом, јер га је витална великоалбанска идеја, као неспорну и давно разрешену ствар, гурнула дубоко иза државне идеје. Бојећи се коначног исхода могућег плебисцита у Македонији, током Мировне конференције у Паризу (1919), Пашећ је дао извесна упутства Стојану Протићу не би ли нежељено изјашњавање становништва испало добро по Југославију. Поручио му је да не треба жалити ни труд ни новац, те да треба искористити лојалне бегове у убеђивању најширих муслиманских слојева да гласају за Србију и Југославију (Тодоровић 1979, 41). Ипак, сама чињеница да је нова држава прокламована као "словенска" по дефиницији је маргинализовала Албанце као "непожељне госте" (Ramet 2006, 100). У том смеру је ишла и замашна државна активност на њиховом исељавању, аграрној реформи и колонизацији. Крлежа је самом Анти Павелићу говорио 1943. да су Албанци били ближи Хрватима од балканских православаца. Сматрао је да се православље у хиљаду година једва помакнуло, због чега се код њих више слегао "јаничарски талог" него аутентичне турске вредности. С друге стране, код Албанаца се Исток задржао само у малоазијским категоријама, тврди Крлежа. Поглавник Павелић му је на то узвратио како је све то била једна "повјесна и културна шикара" из које се никад није знало шта може искочити, те да су албански интелектуалци и обични људи били систематски прогањани све до Загреба: "Док су код нас били повучени и мирни као јагњад, доље, у такозваној Јужној Србији, тамо су по дану живјели с ножем и барутом, а ноћу спавали с пушком под јорганом" (Војадџиски 2005, 44). Треба признати да ни живот српских насељеника није био ништа једноставнији.

Идеја о македонској аутономији је била строго политичка и није подразумевала њено одвајање од бугарске нације. Разлог томе била је пропаст идеала санстефанске Бугарске, па је замисао о аутономији Македоније била најбезболнија алтернатива њеној деоби између заинтересованих балканских држава. Другим речима, политички сепаратизам је био нужна жртва за очување духовне целовитости "бугарског племена". Припадници ВМРО су себе сматрали Македонцима, али не толико у националном смислу, колико у смислу припадности ширем, вишенационалном простору коме се ова организација заправо обраћала. У бугарски етнич-

¹⁰ Под "Македонцима" Апостолов вероватно подразумева и турско-албанске исељенике.

ки карактер македонских Словена готово да се није сумњало (Ванас 1988, 291-295). Додуше, у судским процесима након Другог светског рата бивши припадници бугарских окупационих снага су признавали како су њихове предрасуде о саплеменицима у Повардарју брзо падале у воду. Бивши начелник штаба бугарске полиције у Скопљу изјавио је на свом суђењу 1948. да се непријатно изненадио када је спознао да је у Вардарској бановини било мало правих Бугара (Павловски 1979).

Македонска историографија унисано пише о свом народу као етно-историјском субјекту који се, попут осталих, изграђивао у дугом историјском процесу, почев од Средњег века па до деветнаестовековних тежњи за обликовањем македонске нације у сликовима Вардара и Струме (Ристовски 1999). Македонски покрет је био израженији од шездесетих година 19. века премда је већ кроз непуне две деценије систематски сузбијан од бугарског националног покрета који се развијао под окриљем бугарске цркве, тј. Егзархата. Уроњена у спахијско-чивчијски систем Македонија је остала имуна на реформе које је спроводила турска власт. Према тзв. македонском уставу (1880) на тлу Македоније која је административно била у саставу Косовског (Скопског), Битољског и Солунског вилајета, биле су предвиђене извесне установе македонске аутономије али нису заживеле у стварности. Деловање македонског покрета изван Османске империје било је нарочито живо из Софије, Петрограда и Београда где су оснивани кружоци и покретана штампа. Ипак, један од кључних проблема еманципације македонског ентитета у оквирима турског царства била је малобројност интелигенције, махом расуте по свету, због чега су њихове идеје тешко допирале до македонских маса.

Недељивост Македоније била је једна од експониранијих парола македонских идеолога с краја 19. века и заговорника балканске федерације у чијим је оквирима она виђена. Међутим, од самог почетка наредног столећа македонско питање се драматично заоштрава и увлачи у троструку мрежу интереса Србије, Бугарске и Грчке. Пустошење Македоније у периоду 1912-1918. и њена подела између поменутих балканских држава готово да су покидали ионако нејаке нити македонске самобитности коју је заговарала њена малобројна интелигенција у расејању. Процес индивидуализације и еманципације Македонаца постао је завистан искључиво од спољних фактора, па не чуди што је македонски национални ентитет први пут формално признат јануара 1934. у резолуцији Комунистичке интернационале. Овај комплексан процес сазревања био је узрок позне афирмације македонског националног (а доцније и државног) идентитета (Petrović 2002, 236). Неки страни аутори сматрају да су протагонисти македонског национализма двапут "имали срећу": први пут током бугарске окупације (1941-1943) која је својом бруталношћу окренула Македонце будућој југословенској федерацији, и други пут

1990. када су их грчка хистерија око назива државе и Милошевићева диктатура на северу консолидовали у идеји сопствене посебности, те су се окренули изградњи суверене државе (Rae 2002, 278).¹¹

Политички идентитет македонског становништва било је тешко артикулисати без јасно одређеног националног осећања. Приликом аудијенције код краља Александра фебруара 1929. Светозар Прибићевић је на краљево питање "Бисте ли ви желели слободне изборе и у Македонији?" одговорио потврдно:

"Истина је да тада не би били изабрани ни министри доведени из Србије, ни србијански интелектуалци који не могу наћи мјеста у Србији. Дапаче, бит ће изабрани домаћи људи, прави главари обитељи који неће изазивати у Скупштини некакве немире и бит ће сретни да их се пусти на миру. Јамчим да протународни елементи неће бити изабрани. А кад у Скупштини домаћи људи буду представљали Македонију, то ће најповољније одјекнути и у Вашингтону и у Паризу и у Лондону, где ће то сматрати почетком учвршћења наше државе" (S. Pribičević, 53-54).

На идентитет људи утицао је и формални статус који су уживали у држави, тј. држављанство. Поред тога, припадници југословенске народности који су били најмање три године настањени у општини, стицањем држављанства су добијали "завичајност" у дотичној општини рођења/настањења.¹² Септембра 1943. бугарски посланик у НДХ Мечкаров је упутио хрватском министру унутрашњих послова Андрији Артуковићу вербалну ноту којом је хрватске власти замолио да не ометају "Бугаре" који су чекали добијање бугарског држављанства. Наиме, радило се о Македонцима са простора Струге, Дебра, Тетова, Кичева, Галичника и Гостишара који су до 9. 9. 1943. били присиљени да узму италијанско држављанство, пошто су те области од Албанаца преузели Италијани.¹³

Снажан утицај на самоодређење становништва остваривала је сама држава кроз разна своја акта. Тумачењем закона о личним именима законодавцу је сугерисано да "поклони своју пажњу и питању на какав начин би се повратио народни значај оним словенским породичним именима, која су била под туђим империјумом силом измењена". Члан 27 тог закона је сваком лицу "поделио субјективно право" да се самостално определи.¹⁴ Осим личних имена промене су захватиле и називе места. Преименовање сео-

¹¹ У питању је "крилатица" Стефана Требста (Stefan Troebst) који прилично добро познаје проблем македонског националног идентитета.

¹² *Одлуке Државног савета 1936*, Београд 1937, 113.

¹³ Hrvatski državni arhiv – Zagreb, fond Ministarstvo unutarnjih poslova NDH, Nadzorni odjel, Odsjek III, primljeno dne 22. 9. 1943, N. O. br. 2041, nadstojnik konzularnog odsjeka dr I. Škrobot Ministarstvu unutarnjih poslova NDH, 18. 9. 1943.

¹⁴ *Полиција*, XVI, бр. 7-8, април 1929, 294.

ских насеља је имало различите мотиве од којих је доминантан раскид са "туђинском" традицијом (Турци, Бугари).¹⁵ Поред квалитетније површине, скопске улице и сокаци на десној обали Вардара добијали су и "пригодније" називе: Улица султана Мехмеда Петог понела је име Принца Ђорђа, док су старе турске махале добиле називе по југословенским градовима: *Сарајевска, Мостарска, Зајечарска, Тимочка* и сл. (Jovanović 2009).

*

Нација је, као историјска категорија, омеђена културним мерилима и низом одредница које укључују посебну историјску свест, емоционалну припадност, институционалну па и верску посебност. Другим речима, национални идентитет детерминишу и обликују језик, религија, државност, име државе и нације (Stanković-Rejnović 2011, 472). Треба имати у виду и то да значај националног идентитета на Балкану превазилази све остале идентитете, иако је у модерним друштвима национална идентификација одавно постала више ствар симболике и слободног избора (Smith 2010, 20-21). Иво Банац тврди да нације, попут живих организама, имају своје порекло, детињство и зрело доба, те да нове настају из старих, а неке напосто нестaju. Појам националности, као облик субнационалног феномена (више од народа, али још увек не нација у правом смислу), најчешће се користи за народе који се налазе на путу остваривања своје политичке, економске или културне самосталности, при чему национална свест није нужно и национализам. Сама националистичка идеологија може бити подведена под романтични национализам ("добронамерна" и питома идеологија), али и асимилационизам који полази од тезе да су односи између нација нескладни и где је инсистирање на правима мањина равно издаји. Циљ обе идеологије је одлучност да се реализује национална интеграција (Banac 1988, 34-38).¹⁶

Након неколико боравака у Скопљу Мирослав Крлежа је упорно покушавао да назре и препозна нови модел јужнословенске интеграције у којој би се словенска племена, као слабо издиференцирани амалгам, утапала у

¹⁵ *Службени лист Вардарске бановине*, бр. 65, 18. 4. 1931, 3; бр. 98, 24. 10. 1931, 6. Марта 1931. овчеполско село Амзибегово преименовано је у Ковачевац, Прдејац у ђевђелијском срезу назван је Степаново, док је Грчиште постало Краљево село на Вардару.

¹⁶ Чешки историчар Мирослав Хрох је назначио три хронолошке фазе савремене националне интеграције које су биле својствене малим, најчешће подјармљеним народима Европе. У првој је група "пробуђених" интелектуалаца почињала проучавати језик, културу и историју подјармљеног народа. Следио би врхунац народног препорода када би "родољуби", преносиоци националне идеологије, ширили националну мисао у шире слојеве и коначно, национални покрет би доживео свој "масовни апогеј".

"фантастичној растопини римско-хеленске декадентне традиције, у магичној мјешавини источњачкобарбарских уплива и фантазмагорија" (Војадžiski 2005, 47). Велики проблем за сагледавање етничке композиције Југославије били су политички критеријуми пописивача 1931. године, па се та слика може узети као непоуздана и непотпуна, превасходно због целовитог сагледавања "југословенске" целине, тј. неразрешених компоненти српско-хрватско-словеначке групе. Међутим, један документ из корпуса Министарског савета Краљевине Југославије даје детаљну етничку структуру, супротно принципу по којем је спровођен попис из 1931. на који се ретроактивно позивао. Према том документу, у Југославији је живело и 642.000 Македонаца (Јовановић 2011, 54). Часопис *National Minorities* из 1939. подвлачи да је разлика између Срба и Хрвата била искључиво верске природе, Црногорци и Срби су се разликовали према политичко-историјском пореклу, док је између Срба и Бугара стајала искључиво језичка баријера. Без развијеног националног осећаја били су муслимани у Новопазарском санџаку за које се каже да су говорили хрватским језиком. Македонско становништво је регистровано као бугарско па је отуда и упадљиво високи проценат Бугара. Колико је заиста било српског становништва на југу и шта се са њим десило након Другог светског рата може илустровати и податак из првог пописа обављеног у ФНРЈ (1948) када је у Македонији регистровано свега 29.721 Срба и 2.348 Црногораца (Јовановић 2011, 55).

Око једног утиска, ипак, постоји компромис. Швајцарски лист *Neue Zürcher Zeitung* је још крајем тридесетих година у свеобухватној анализи прилика у "Јужној Србији" закључио како је тамо вера одувек била важнија од народности. Историјски споменици су сведочили о присуству српске средњовековне државе, али и о "српско-бугарском сродству". Осим тога, међу муслиманима је било доста Срба и Албанаца који су од некадашњег владајућег слоја претворени у сељачки пролетаријат.¹⁷ И Цвијић је уочио превагу значаја православне вере над националношћу и то нарочито у областима византијске културе (Цвијић 1966, 118). Национално одређење и припадност одређеној националној заједници постали су актуелни тек крајем 19. века, када се под утицајем српске, грчке, бугарске и албанске пропаганде и њихових културних акција искристалисало неколико етнички компактних реона. Национална диференцијација је захватила и муслимански корпус унутар кога је почело раздвајање Албанаца од Турака (Тасић 2008, 23-24).

Почетком 20. века и страни аутори су примећивали да је код македонског сељака, како у Егејској, тако и у Вардарској Македонији, верско одређење било доминантно у односу на национално (Djokić 2003, 516). То и не би требало да чуди с обзиром на вишевековну теократију Отоман-

¹⁷ Архив Југославије, 38-378-528.

ског царства. Током 19. века сеоско становништво се углавном идентификовало са црквом, селом и породицом, а за националним одређењем је посезало тек под притиском националистичког образовања, пропаганде или деловања терористичких група (Danforth 1995).

Исламизација српског и словенског становништва јужно од Новог Пазара, на Косову и Метохији обављана је све до почетка 20. века, док је на простору Македоније изразито мали проценат хришћанског становништва примио муслиманску веру (Читаџи, Торбеши). Приликом насељавања на Косово и у западну Македонију католички Албанци ("слабо утврђени у хришћанству") су лако примали ислам како би се што пре докопали привилегија "господареће класе". Освојивши села која су напустили Срби, Албанци су кренули у исламизацију, а потом и албанизацију преосталог српског становништва. Цвијић тврди да су Албанци рушили мање православне цркве или их претварали у џамије, али да су зазирали од великих манастира, попут Дечана, Грачанице и Пећке патријаршије, према којима су гајили страхопоштовање (Цвијић 1988, 101, 106).

Супротан процес – покрштавање мухамеданаца, спадао је у реткост мада је било разних примера, чак и током Првог светског рата. Пошто су му Турци убили родитеље жандарм Ахмет Зумбер се 1915, након борби код Валандова, покрстио узевши име Видоје Гојковић.¹⁸ До превођења муслимана у православље најчешће је долазило приликом женидби Српкињама, док су многи то чинили својевољно, очекујући позитивне ефекте у свом друштвеном статусу (Урошевић 2001, 106-107). Случај из Гостивара је јако сликовит. Тамошњи соколски старешина Шериф Макаревић (родом из Добоја) је затражио краљеву интервенцију августа 1931. пошто је имао проблема да ожени локалну српску девојку Славку Ђорђевић. Упркос благослову њене мајке и томе што није био у плану прелазак младе у ислам, брак није могао бити склопљен услед противљења цивилних власти и свештеника! Растрзан између "принудног" преласка на православље "из љубави" и изгледне негативне реакције своје породице у Босни, Макаревић се нашао на мети свештеника Мирка Рогановића који је вишим црквеним и световним круговима навео "разлоге" због којих тај брак није могао бити склопљен. Несрећном младожењи је поручено да пронађе себи кћер неког муслимана како се не би још више компликовала демографска ситуација "у мору мухамеданства и арнаутлука". Децембра 1931. Макаревић је морао примити православну веру како би сачувао своју љубав и остао у Гостивару. Из дворске канцеларије није добио никакву подршку што га је посебно фрустрирало. Да ствари изгледају горе у његовим очима, девојка је била кћер погинулог српског војни-

¹⁸ *Жандармеријски календар за 1936. годину*, Сремска Каменица, 182.

ка, а он сам као босански муслиман и соколски старешина, лојално "живео" југословенство које је заговарала држава (Nielsen 2002, 291-292).

Потенцирање културног и духовног значаја "Јужне Србије" за развитак српске и читаве југословенске државе било је честа пракса која се сводила на глорификацију православља, тј. представљање "нових крајева" као пре-доминантно хришћанске територије. Штавише, Југ је слављен као извориште културне и духовне цивилизације православних становника Балкана. Тако је једном свечаном приликом универзитетски професор Павле Стевановић рекао: "Јужна Србија је први источник духовне културе православног Словенства; из ње је оно добило своју веру, црквену организацију, писменост и књижевност" (Павловић 1937, 835). Статистика, па чак и визуелни утисци нису говорили тако. На страну импресије Ребеке Вест и њеног супруга који су били опчињени фијакерима из којих је скопска госпо-да јурила на ускршњу литургију (West 1994, 633). Занемаривањем половине (исламског) становништва (од 1929. проценат хришћана је нарастао због припајања неколико српских срезова Вардарској бановини) држава је самој себи ставила клипове у тачкове.

Према једној недатираној војној статистици, рађеној по свој прилици средином тридесетих година (а која се позива на резултате пописа из 1931), у Вардарској бановини је живело 66,4% православног становништва. Највећи проценат био је заступљен у севернијим срезovima – Босилъграду, Кривој Паланци и Кратову (око 99%), а најмање у срезovima Гора (свега 1,6%), Качаник (5,6%) и Подгора (15,6%).¹⁹ Закон о држављанству Краљевине СХС омогућавао је свим муслиманима настањеним на анектираној територији после 1913. да постану пуноправни југословенски држављани, што се односило и на оне муслимане који су се до средине августа 1920. затекли на дотичној територији. Право на СХС држављанство су изгубили једино они који су до 1913. оптирали за турско држављанство и иселили се.²⁰ Према резултатима пописа из 1921. у тадашњој покрајини Јужној Србији је живело скоро 48% муслиманског становништва, мада при регистравању присутног становништва према матерњем језику турски језик није био узет у обзир!²¹ Дефинитивни резултати су незнатно кориговали претходно стање па је установљено присуство 148.019 Турака, тј. грађана који су турски језик пријавили као матерњи.²² Тешкоћу при утвр-

¹⁹ Архив Југославије, 138-7-56, л. 869.

²⁰ *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС*, 69. ред. саст, 23.5. 1922, 97.

²¹ *Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini SHS 31. januara 1921*, Sarajevo 1924, 12-13.

²² *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921*, Sarajevo 1932, 86-87.

ђивању стварног броја Турака представљало је стање створено вишевековном исламизацијом Словена, Арнаута, Цигана и Цинцара и њиховим међусобним мешањем и стапањем. Према подацима Јована Хаџи-Васиљевића потурчењаци су били распоређени од Охридског језера до призренске области и било их је око сто хиљада (Хаџи Васиљевић 1924, 11). Турско становништво било је највећим делом распоређено по градовима и варошима Повардарја и Косова.²³ Након пропасти Отоманске империје 1912. албанско становништво је почело да се идентификује са турским по пореклу и вери, па је турски слом прихватило као сопствени усуд, исељавајући се у "своју домовину". Утицаји турског елемента били су јачи у градским срединама, те су Албанци по варошима брзо примали турски језик и национално осећање, после чега се готово нису могли разликовати од правих Турака. Најизраженије турско-албанске асимилације биле су у Скопљу, Куманову и Тетову, а многи истакнути турски бегови и аге имали су заправо албанско порекло (Трифунски 1988, 100-115). Међутим, нису само Турци нагињали градском животу. Десети део свих југословенских Јевреја живео је у варошким срединама Вардарске бановине, преваходно у Битољу, Штипу и Скопљу (Rothmueller 1932, 12-17). Њихове синагоге постојале су у Скопљу, Битољу, Лесковцу, Косовској Митровици, Приштини и Штипу, а априла 1933. у Скопљу је основана месна ционистичка организација за васпитавање јеврејске омладине.²⁴ Упркос својој "дискретности" у друштвеном и политичком животу бановине Јевреји из Повардарја су доживели судбину својих сународника, те је током холокауста нестало близу 8.000 Јевреја са подручја Македоније (Ristović 1991, 89).

* * *

Чињеница је да се национализам на Балкану у 19. веку изграђивао око језичког и верског идентитета, иако је, према мишљењу Марије Тодорове, религија у тој борби за успостављање нових националних идентитета дошла последња (Todorova 1997, 176-177). Хришћанско становништво Балкана је традиционално наклоњено идеји о народу као верској категорији, највероватније услед јаке етнизације православних симбола и догми током 19. и 20. века. Стога не изненађује да је међу словенским становништвом на простору Македоније и "Старе Србије", који је до 1912. био под турском управом, доминирала идентификација на основу припадности цркви, селу и породици, док су Албанци остали верни својој племенској традицији. Живот без особеног националног осећања у специфичним друштвено-економским околностима "пасивне резистен-

²³ *Isto*, 87-122.

²⁴ *Вардар*, бр. 74-76, 13. 4. 1933, 3; бр. 78, 27. 4. 1933, 4.

ције" био је могућ све док спољни фактори (ратови, смена разних државних и просветних система) нису убрзали национално профилисање становништва у пожељном смеру, ради доказивања "историјског права" над територијом. С друге стране, формирање критичке свести о националној и етничкој посебности Македонаца посебно је наглашено након нестанка ратоборне ВМРО с историјске сцене и у годинама тзв. интегралног југословенства. Наравно, узроци "позне афирмације" македонског националног идентитета били су делом и одраз вековне економске и културне неразвијености, али и деловања међународних фактора, што ће упоредо с индустријализацијом и стасавањем македонске интелигенције уочи Другог светског рата довести до потпуног преокрета.

Литература

- Апостолов, Александар. 1972. Специфична положба на македонскиот народ во кралството Југославија. *Гласник ИНИ* 16 (1).
- Аријес, Филип и Диби, Жорж (ур.). 2004. "Од Првог светског рата до наших дана." У *Историја приватног живота*, књ. 5. Београд: Слио.
- Ванас, Ivo. 1988. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*. Zagreb. Војадзиски, Огнен. 2005. *Krleža i Makedonija. Fragmenti*. Zagreb.
- Велер, Ханс Улрих. 2002. *Национализам, Историја – форме – последице*. Нови Сад: Светови.
- West, R. 1994. *Black Lamb and Grey Falcon: A Journey through Yugoslavia*. Penguin Classics.
- White, George W. 2000. *Nationalism and territory: constructing group identity in Southeastern Europe*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Danforth, Loring M. 1995. *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*. Princeton.
- Димић, Љубодраг и Борозан, Ђорђе (ур.) 1999. *Југословенска држава и Албанци*, том 1. Београд.
- Djokić, Dejan. 2003. Nationalism, history and identity in the Balkans: an overview of recent histories of Europe's South-East. *The Slavonic and East European Review* 81 (3).
- Здравев, Горги, 1996. *Македонски народни носии*. Скопје.
- Јовановић, Владан. 2011. *Вардарска бановина 1929-1941*. Београд: ИНИС.
- Јовановић, Владан. 2007. "Историјско, свакодневно и приватно на простору Вардарске бановине". У *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, прир. Милан Ристовић. Београд: Слио.
- Jovanović, Vladan. 2002. *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929 (Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS)*. Beograd: INIS.
- Jovanović, Vladan. 2009. "Pseudo-European View among the Ruins of Orient: City of Skopje in Yugoslav National Policy 1918-1941", *EthnoAnthropoZoom. Journal of the Institute of Ethnology and Anthropology* 6, Skopje.
- Јовановић, Мих. 1933. *Између Шар планине и Осогова*. Скопље.

- Миленковић, Милош. 2008. О научном раду и нашем универзитету (сто година касније). *Гласник Етнографског музеја у Београду* 72.
- Miljković, Маја. 2001. Srpska elita i makedonski nacionalni identitet. Srpski pogled na Makedoniju. *Dijalog povjesničara/istoričara* 2. Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung.
- Младеновић, Атанасије. 1940. *Јужна Србија. Вардарска бановина у речи, слици и броју*. Београд.
- Nielsen, Christian Axboe. 2002. *One State, One Nation, One King: The Dictatorship of King Alexander and His Yugoslav Project, 1929-1935*. PhD diss. Columbia University.
- Николић, Горан. 2006. Кретање становништва Косова и Метохије између два светска рата. *Нова српска политичка мисао*.
- Николић, Десанка. 2008. Бојан Јовановић, *Пркос и инат: Етнопсихолошке студије*, Београд: Завод за уџбенике. *Гласник Етнографског института САНУ* LVIII (2). http://www.etno-institut.co.rs/GEI/GEI_VLIII_2/prikazi.pdf
- Павловић, Миливоје. 1937. "Књижевност у Јужној Србији". У *Споменица 25-годишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*. Скопље.
- Павловски, Јован. 1979. *Судењата како последен пораз*, 2. издање. Тетово: Полог.
- Perry, Duncan M. 1997. "The Republic of Macedonia: finding its way". In *Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe*, Karen Dawisha, Bruce Parrott. Cambridge University Press.
- Петрановић, Бранко. 1998. *Историографске контроверзе*. Београд.
- Petrović, Dragoljub S. 2002. Prikaz knjige B. Ristovskog, *Historija na makedonska nacija*, u *Prilozi* 31, Sarajevo.
- Прелић, Младена. 2005. "Неки проблеми проучавања етничитета/етничког идентитета у културној антропологији". У *Етнологија и антропологија: стање и перспективе*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Прибићевић, Адам. 1996. *Од господина до сељака*. Загреб: Просвјета.
- Pribičević, Svetozar. 1990. *Diktatura kralja Aleksandra*. Zagreb.
- Прошић-Дворнић, Мирјана. 1988. "Покушаји реформи одевања у Србији током 19. и почетком 20. века". У *Градска култура на Балкану (15–19. век)*, књ. 2, Београд.
- Rae, Heather. 2002. *State Identities and the Homogenisation of Peoples*. Cambridge University Press.
- Ramet, Sabrina P. 2006. *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918-2004*. Indiana University Press.
- Phillips, John. 2004. *Macedonia: Warlords and Rebels in the Balkans*. I. B. Tauris.
- Ristović, Milan. 1991. *Nemački "novi poredak" i Jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45. Planovi o budućnosti i praksi*. Beograd.
- Ристовски, Блаже. 1999. *Историја на македонска нација*. Скопје: МАНУ.
- Rothmueller, Cvi. 1932. *Jevrejska omladina Južne Srbije*. Zagreb.
- Roudometof, Victor. 2002. *Collective Memory, National Identity, and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian Question*. Greenwood Publishing Group.
- Секулић, Исидора. 1923. Д-р Јован Цвијић: из успомена и живота. *Српски књижевни гласник* IX.
- Smit, Antoni D. 1998. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Smith, Anthony D. 2010. *Nationalism*. Polity Press.

- Соколовска, Валентина. 2004. Културни чиниоци етничког идентитета. *Култура пописа 1*, Нови Сад.
- Sotirović, Vladislav B. 2006. *Srpski komonvelt. Lingvistički model definisanja srpske nacije Vuka Stefanovića Karadžića i projekat Ilije Garašanian o stvaranju lingvistički određene države Srba*. Vilnius University Press.
- Stanković-Pejnović, Vesna. 2011. Sporan identitet Makedonije: identitet različitosti. *Етноантрополошки проблеми* 6 (2).
- Stref-Fenar, Žoslin i Putinja, Filip. 1997. *Teorije o etnicitetu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Тасић, Димитар. 2008. *Рат после рата: војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на Косову и Метохији и у Македонији 1918-1920*. Београд.
- Todorova, Maria. 1997. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- Тодоровић, Десанка. 1979. *Југославија и балканске државе 1918-1923*. Београд.
- Tomasevich, Jozo. 2001. *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945. Occupation and Colaboration*. Stanford University Press.
- Трифуноски, Јован. 1988. *Албанско становништво у СР Македонији, Антропо-географска и етнографска истраживања*. Београд.
- Трифуноски, Јован Ф. 1994. *Скопска Црна гора. Чланци*. Београд.
- Урошевић, Атанасије. 2001. *О Косову. Антропогеографске студије и други студији*. Приштина–Гњилане.
- Halpern, Joel Martin and Kerewsky-Halpern, Barbara. 2004. Letters from Macedonia. *EthnoAnthroZoom. Journal of the Department of Ethnology* 4, Скопје.
- Хаџи Васиљевић, Јов. 1924. *Муслимани наше крви у Јужној Србији*. Београд.
- Цвијић, Јован. 1966. *Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основи антропогеографије*, књ. 2. Београд.
- Цвијић, Јован. 1965. *Из друштвених наука (одабрани текстови)*. Београд.
- Цацић, Петар (ур.). 1988. Цвијић, Јован и Андрић, Иво. *О балканским психичким типовима*. Београд.

Vladan Jovanović

Institute of Modern History, Belgrade

The Demographic Characteristics of the Vardar Province and Issues of Self-Identification

The paper analyzes the demographic structure of the south of the kingdom of Yugoslavia which was characterized by political instability, feudal heritage in economy and culture of living as well as a condition of permanent ethnic and religious antagonisms which arose from subjective mistakes made by the Yugoslav state as well as objective problems it had inherited (Albanian irredentism, activities of the IMRO backed by Bulgaria, Albania and Italy, passive resistance and fear within the population etc.). Aside from being an attempt at a demographic reconstruction of the area, the paper deals with

issues of national, religious and political self-determination of the population inhabiting the Vardar region. The paper is based on unpublished archive material, statistical overviews and relevant literature.

Key words: kingdom of Yugoslavia, Vardar banovina (province), Macedonians, Albanians, Turks, Serbs, national and religious identity

Traits démographiques du Banat de Vardar et les problèmes d'auto-identification

Nous analysons ici la structure démographique du sud du Royaume de Yougoslavie, celui-là se caractérisant par l'instabilité politique, l'héritage féodal dans son économie et dans son mode de vie, ainsi que par un état d'antagonismes ethniques et religieux permanents dus aux erreurs subjectives de l'état yougoslave aussi bien qu'aux problèmes objectifs dont il avait hérité (irrédentisme albanais, activités armées de l'Organisation révolutionnaire intérieure macédonienne assistées par la Bulgarie, l'Albanie et l'Italie, la résistance passive et la peur des couches les plus larges de la population, etc). Après avoir tenté la reconstruction démographique de l'espace, nous avons traité les problèmes d'auto-détermination nationale, religieuse, culturelle et politique de la population sur le territoire de Povardarje. Notre étude s'appuie sur les sources d'archives inédites, des tableaux statistiques et la littérature appropriée.

Mots clés: Royaume de Yougoslavie, Banat de Vardar, Macédoniens, Albanais, Turcs, Serbes, identité nationale et confessionnelle

Priljeno / Received : 28. 12. 2011.

Prihvaćeno / Accepted for publication : 28. 04. 2012.